

ԵՐԵՎԱՆԵՐ

Ի ՊԱՏԻԻ ԼԵՆԻՆ ԲԱՇԽԼԵՆԻ

— 00 —

Պակասաւոր ու սքողեալ նկարագրութիւնը որով «Նոր Կեանք»-ի բարեղեան թղթակիցը կը ներկայացնէ «Բաշխաւան երեկոյթը» որ տեղի ունեցաւ Մայիսի սկիզբներն ի Բարեղ, զիս կը ստիպէ իր ճշմարիտ նկարագրովը ցոյց տալ այդ հետաքրքրաշարժ դէպքը, որով՝ ուսանց այս պարագային՝ պիտի չլիջնանէի զգաղի, «Նոր Կեանք»-ի թղթակիցը կ'ըսէ թէ իմ նախազանութեանս տակ ի պատիւ Բաշխաւանի երեկոյթի մը տեղի ունեցած է Բարեղ, եւ «Թէ այդ երեկոյթի երկրորդ մասին մէջ Պ. Սուրեն Պարթեւեան, համազօրական (!) ուսումնասիրութեամբ մը որոշած է Լեւոն Բաշխաւանի տեղը հայ արդի գրականութեան մէջ» Պ. Պարթեւեան կ'ընայ օր մը հրատարակել իր ուսումնասիրութիւնը, եւ այն ատեն հայ հասարակութիւնը, որ չի գիտեր այս պատմութեան ներքին մասնաբաժնի թիւները, պիտի զարմանալի գտնէ որ այսպիսի քանախօսութիւն մը իմ նախազանած մէկ երեկոյթին մէջ արտասանուած ըլլալ։ Անօգուտ չեմ նկատեր ուրիշն այժմէն լուսաւորել մեր գրական պատմութեան այդ քիչ մը կնճառու ու այլաճակ դրուագին հոգեբանութիւնը։

Իմանալով որ Բաշխաւան Բարեղ եկած է քանի մը շարքի մնալու համար, Բարեղի հայ Ուսանողաց Միութեան Դիւանը գաղափար ունեցեր էր ի պատիւ իրեն գրական երեկոյթի մը սարքելու։ Բաշխաւան իմ հին բարեկամներէս մէկն է, իրեն հետ ունեցած եմ ուրիշ տարբ տարուան գրական camaraderie չտու սերուն յարաբերութիւններ, իր գրականութեանը համար — հակառակ խառնուածքի եւ գրական դաստիարակութեան հիմնական տարբերութիւններու, — եղբայրական համակրութիւն մը զգացած եմ եւ երբեք առիթ չեմ փախցուցած դայն հրապարակաւ յայտնելու։ Բայց այս Բաշխաւանի ի պատիւ երեկոյթի մը կազմակերպումին լուրն ինծի բերողները կ'աւելցնէին թէ արդէն որոշուած էր որ այդ երեկոյթին մէջ Պ. Սուրեն Պարթեւեան Բաշխաւանի գրականութեանը մասին տեսութիւն մը պիտի պարզէր։ Անմիջապէս յայտնեցի որ այս պարագան անկարելի կը դարձնէր այդ երեկոյթին իմ ներկայութիւնս։ Պ. Պարթեւեանը մեր գրականութեան նորագործ չլինելին ամենէն հոգորդեմն է՝ «Անահիտ»-ի Զարեհ Վարսամեանին եւ «Նոր Կեանք»-ի «Պարոյր»-ին հետ իմ րազգաց

դիտողութեան ու ջղուտ քնարերգութեանս շարքը գոր «Հայ Տառապանքէն» ընդհանուր տիպոսին տակ հրատարակեց «Նոր Կեանք»-ին մէջ, արդի հայ մատենագրութեան ամենէն ներուժ արտաբերութիւններէն է։ Բայց այդ բարձրորէն օժտուած գրագէտին մէջ գոյութիւն ունի մաքր մը որուն բարոյական տիպարին ուսումնասիրութիւնը հայկական tératologie-ին ամենաշահեկան գիտնելիքն է։ Բայց այդ տիպարին մէջ ինքնապէս մը, որ ինծի առիթ հայթաթեց երկարատեւ ինծմէ ծածուկ մնացած այդ նկարագրին իր անսքող արհաւիրքին մէջ տեսնելու, զիս միեւ այդ պարունին հետ վերջնապէս խզել յարաբերութիւններս, իրեն հետ ու եւ առիթի մէջ ու եւ հպում անկարելի էր ուրեմն ինծի։ Այսպէս իր բանաստեղծութիւնը լուրուստիկութեամբ ըլլալով, ինքնին զիս պիտի արգելէր «Բաշխաւան երեկոյթին» երթալու։ Եւ հոս արգելքը կը չեղաւորէր սա նկատումով ալ որ վստաւար գիտէի առաջուց թէ իր ուսումնասիրութիւնը Բաշխաւանի գրականութեանը մէկ վերլուծումն ըլլալէ աւելի իմ գրականութեանս զէմ յարձակում մը պիտի ըլլալ։

Ուսանողաց Միութեան Դիւանին կողմէն Պ. Նարճանեան եկաւ ինձմէ խնդրելու որ ներկայ չգտնուեցի որոշումս ետ աւանձն եւ առաջարկեց որ նախապէս եւ այդ երեկոյթին Լսի որ ինծի համար ամենամեծ հաճոյք մը պիտի ըլլար նախազանել ի պատիւ Բաշխաւանի տրուած երեկոյթի մը, բայց թէ Պ. Պարթեւեանին բանաստեղծութիւն անկարելի կը դարձնէր ինծի այդ առաջարկութիւնն ընդունիլ։ Պ. Նարճանեան պատուով խօսք տուաւ ինծի թէ Ուսանողաց Միութեան Դիւանը (որ արդէն կազմուած էր մէկ քանի նախկին աշակերտներէս ու մէկ քան մտերիմ բարեկամներէս) ամէն զգուշութեամբ պիտի ձեռնդրանէր որդպէս յայտնեալն ուսումնասիրութեան մէջ ու եւ անպատշաճ անխաղաղութիւն չգտնէր։ «Մենք (friseurs) (սրիկայ) կ'ըլլայինք, ըստու, եթէ ձեզ հաւրելուէ յետոյ, թոյլ տայինք որ ուրիշ բանախօս մը նոյն երեկոյթին մէջ ձեզի զէմ օ եւ անախորժ ֆուռալ արտասանէ»։ Բացարարեց որ իմ դիտաւորութիւնս մի մասին անախորժ գոտաստան մը յայտնելէ արգելել էր Պ. Պարթեւեանը որուն իրաւունքն էր արտայայտել ինչ որ կը մտածէր այս կամ այն գրագէտին համար, բայց թէ յարաբերութեանց այն վիճակին մէջ ուր կը գտնուէի Պ. Պարթեւեանին հանդէպ, ինծի համար անհնար էր իրբեւ նախապէս խօսք տալ պարտին մը որուն բարեւ տակ զաղքած էի։

Սերնակայեցի որ այս տեսակցութեան յետոյ Ուսանողաց Միութեան դիւանը յստակ ու աներկիւղին որոշում մը պիտի տար։ Ապշու-

թիւնս մեծ եղաւ երբ քանի մը որ յետոյ տեսայ որ Դիւանը ցրուած էր (առանց իմ վերջնական հաւատութիւնս առնելու) հրաւիրագիր մը որ կը ծանուցանէր ի պատիւ Բաշալեանի երկիրոյ մը իմ նախագահութեանս տակ եւ Պ. Պարթեւեանի բանախօսութեամբ։ Փութացի նամակ մը գրել Դիւանին խնդրելու համար որ ուրիշ մը յանձնեն նախագահութեանս պաշտօնը։ Նամակս զրկելու վրայ էի, երբ հանդիպեցայ Բաշալեանին, որ արդէն իմացած էր տուած որոշումս։ Բաշալեան խնդրեց որ որոշումս չորոժադրեմ։ յայտնեցի այս պայմաններուն մէջ բացարձակ մերժումի մը ստիպուած ըլլալս, ու ապաչեցի որ չպնդէ։ պնդելէն աւելին ըրաւ, պահանջեց որ անպատճառ ներկայ պատուեմ եւ վառանցուց որ անկարելի կը նկատէր որ այսպէսի պարագայի մը մէջ Պ. Պարթեւեան անվայել ծայրագիտութիւններ ինքզինքին թոյլ տար։ Տեղի տուի, անաղնուութիւն համարելով մերժումիս մէջ յա մատիլը, մանաւանդ որ խորապէս կը փափաքէի համակրանքի հանդիստար, արտայայտութիւն մը ընել անդրանիկիս, եղբայրակցիս, բարեկամի մը — ու միանգամայն մտածելով որ այդ երեկոյթին նախագահութիւնն ընդունելու ստիպելէ յետոյ զիս, Բաշալեան (որ հռչեքան-իրապաշտ զիրով մըն է եւ կը ճաննայ իր Պարթեւեան բարեկամին նկարագիրը) պիտի գիտնար զգացնել անոր թէ այս պարագային մէջ ինծի գէժ անաբգական մը ոչ թէ ինծի այլ Բաշալեանին անպատուաբեր կրնար ըլլալ։

Խնդրեցի միայն որ երեկոյթը երկու մասի բաժնէն իս, առաջինը իմ նախագահութեանս տակ՝ պիտի պարունակէր իմ բանախօսութիւնս եւ Բաշալեանինը, երկրորդը՝ Ուսանողաց Միութեան Դիւանին նախագահութեան տակ՝ պիտի պարունակէր պ. Պարթեւեանին բանախօսութիւնը եւ Բաշալեանի մէկ քանի էջերուն ընթերցումը։ ասի անհրաժեշտ կը նկատէի, որովհետեւ ներթափանցական էր որ եւ իբրեւ նախագահ խօսք տայի պ. Պարթեւեանին, Հակասակ այս ամենուն սպանով էի որ պ. Պարթեւեան անկարող պիտի ըլլար ինքզինքն արգիլել իմ մասին մէկ քանի տարեամտ ակնարկութիւնն առնեցրելէ, եւ այդչափը առաջուց պատրաստուած էր բարձրահայեցող ներողամտութեամբ մը հանդիսութեան։ Բայց ինչ պատահեցաւ, բոլոր ենթադրութիւններէն, բոլոր նախագուշակութիւններէն անդին անցնող, ցնորական, անապին, դեկցազնական, վիթխարի խաղճութիւն մը եղաւ։

Ես ըսի, իմ բանախօսութեանս մէջ, ինչ որ կը մտածեմ Բաշալեանին գրական գործին

մասին, ըսի որ Միտաքեանէն ու Գրիգոր Օտեանէն յետոյ, Բաշալեանէն է որ ամենակարեւոր դերը կատարած է մեր գրական աշխարհաբարեկերպարական ու գեղեցիկագիտական գրեթէ վերջնական կազմաւորումին մէջ, եւ թէ իր առողջ ու վայելչաձեւ ոճով մը հաղորած ազնուողի էջերը, — «Հայրենիք» թարգմանական խմբագրականներու շարքը, եւ մէկ քանի ներուժ նորալուսները, — մեր արդի մատենադրութեան ամենէն չքեղ մէկ գրչութիւնը կը կազմեն։ Ի վեր հանեցի մանաւանդ այն մշտատեւ ջանքը զոր այդ գրականութեան մէջ Բաշալեան դրած է «օգտակար ըլլալու» պաշտօնութեան, անձնօրէնութեան, խորատեւութեան տարրեր մտցնելու մեր խառնաշփոթ ու ջլզիկ բարձրեւում մէջ։

Բաշալեան իր բանախօսութեան նիւթ ընտրած էր «Հանրութեան ծառայելու իփալը», եւ հրաւէր կարգաց հայ երիտասարդութեան որ այդ իփալը իր մէջ տարածէ եւ արարցնէ։ Երեկոյթին երկրորդ մասը սկսաւ Պ. Պարթեւեանին բանախօսութեամբ։ Պ. Պարթեւեան նախ հոգածութիւնն ունեցաւ յատկօրէն շեշտելու որ Ուսանողաց Միութեան Դիւանը զինքը հրաւիրած էր այդ բանախօսութիւնն ընելու, ասով կ'ուզէր զգացընել թէ իր բոլոր ըսելիքներուն համակարծիք էր այդ Դիւանը, Բանախօսութիւնը ընդհանուր տեսութիւն մըն էր, արդի հայ գրականութեան վրայ, Պ. Պարթեւեանի համամատ, մեր ժամանակակից գրականութիւնը կը բաժնուի երեք շրջանի, առաջին շրջանը «պատուելիական» գրականութիւնն էր կը ներկայացնէ ամբողջապէս հեռտորական, ուռուցիկ, անամէջ ու կեղծ (եւ այդ շրջանին մէջ բացառութիւն չեն կազմեր յայտ պ. Պարթեւեանին) Միտաքեանը որ մեծ գրապէտ մըն է, Պէշեքթալեանը որ մեր ամենէն փափուկ արուեստագէտն է, Դուրեանը որ յուզմունքի մէկ քանի անգին առողջ նշանցուց, Ալիւանը որ հերթէն հոգի մը բարախեցուց իր մէկ քանի ճերմութեաներուն մէջ, Մամուրեանը որ մեր առաջին ճշմարտապէս «եւրոպամիտ» գրագէտներէն մինն էր, Գրիգոր Օտեանը որ մէկ քանի կամարթիւնեան էջեր արտադրեց, եւ Պարոնեանը որ հակառակ չափ մը թերութիւններու գրեթէ հանճար ունեցաւ, Երկրորդ շրջանը իրապաշտ գրականութիւնն էր կը ներկայացնէ, եւ սկզբնաւորութիւնն է ճշմարիտ հայ գրականութեան. այս շրջանը կը բանայ պ. Արփարեան, անկատար ու անճարակ գրագէտ, բայց յարգելի անգլիոբայ. եւ անոր հերոսներն են Բաշալեան, Եփրայիմ ու Հրանդ, «հո» հիացական գնահատում մը Բաշալեանի գործին, ամենէն բարձր, ամենէն կատարելալ արտայայտութիւնը

այդ չըջանին՝ ըստ պ. Պարթևեանին, եւ համա-
կրական տողեր Զօհրայի տորավէպներուն ու
Հրամայի Պանդուխտի կեանքէն էջերուն (այս
չըջանին մէջ, Յ. Շահնայար երուսաւմասիան,
Տիգրան կամարական, Վահրամ Սվաճեան եւ
տիկին Մարի Սվաճեան անարժան կը համար-
ուին նոյն իսկ պարզ յայտակարմի մը, իսկ
ոռւստանայից կը նկատուի իբրեւ «արուեստը
երբեք չունենալու դատապարտում» անբան-
ներ, Ներքոյ չըջանը, ըստ պ. Պարթևեանի,
պէտք է կոչուի «անորակելի գրականութեան»
չըջանը, եւ կը ներգայացնէ չինծու, խախտու, խմատալի, գեղեցիկ, գիւրին ու ան-
գոյն արուեստ մը, ամբողջ «թորի փաշերով չի-
նում» եւ ապուշներ չմտնելով փաշք ու համ-
բաւ վատակելու ձգտող (!) • այդ չըջանը
իսկ գրականութեան չըջանն է (պ. Պարթևեան
անուան չարտասանեց բայց մարդայնօրէն ա-
մէն կարելի եղածը ըրաւ այս մասին որ եւ է
տարակոյտ չձգելու համար)։ Բանախօսութիւնը
որ հակերթ էր առաջին երկու չըջաններուն
մասին, այս երրորդ չըջանին հասնելուն՝ ընդ-
լայնեցաւ, տարածուեցաւ, ծովացաւ, անհատ-
նում քնարերգութիւն մը դարձաւ ատկու-
թեան ու մարզի • բանախօսութեան կարեու-
րագոյն մասը այդ վերջին մասն էր, եւ յայտ-
նապէս բանախօսութիւնը գրուած էր այդ
վերջին մասին համար, այնպէս որ երեկոյթը
ի պատիւ Բաշալեանի ցոյց մը ըլլալէ աւելի
զարձաւ եղաւ (եւ շատ հաւանական է որ
կազմակերպողներէն ոմանք բուն նպատակն
այդ էր արդէն) հակա-Զօպանեան ցոյց մը •
Ունկնդիրներէն ոչ ոք ծափահարեց այդ բա-
նախօսութիւնը, բաց ի պ. Պարթևեանին եր-
կու անձնական բարեկամներէն եւ Դի-
ւանն անդամ եւ ինծի պատուէր խօսք տուող
պ. Նարմանեանէն, որ թերեւս կ'ուզէր ասով
պայտուցանել թէ հանդուած frison մըն է •
Այդ ախողջ բանախօսութիւնը մտիկ էր
ուխմական հանդարտութեամբ մը, ինծի հա-
մար հետաքրքրաշարժ ու թելադրական տե-
սարան մըն էր պատկերը այդ անբացատրելի
ու հիւանդային հեռով մը չարչարուած տղուն
որ քանի մը տարիէ ի վեր իր կեանքին նպա-
տակակտը, պայտօնն ու գործը դարձուցած է
ինծի դէմ անհեղձ թիւններ ցանկ չուրք • ա-
ռանց հասկնալ կարենալու թէ իր ընթացքը
զգուանքով խտտն արգահատանքէ ուրիշ ոեւէ
զգացում չի կրնար ներշնչել ինծի, եւ որ այդ
իրկնուրը, գիմալը, հրճուանքն արիւնը գը-
լուխը եղած, յասն վայրեկան իր քանդուած
մտնկանութիւնը ֆլաշք՝ գրական ստիգիլի գա-
ւեշտակներէն վայրաջ ըլլալէ մը վայելու-
մին մէջ արբշխի։ Մտիկ ըրի գինքը, առանց
բաւ մը արտասանելու, հետաքրքիր տեսնե-

լու թէ զիս այս գողտրիկ հանդէսին հրա-
ւերողները ի՞նչ պիտի գտնէին ըսելու։ Բաշալ-
եան, չուարած, հերմասապէս լուռ մնաց,
Իսկ Միւսթեան Դիւանին նախապէս «թու-
փէն» ունեցաւ ինձմէ խնդրելու որ իբրեւ
«երեկոյթին նախապէս» երկու խօսքով փակել
երեկոյթը • Շատացայ ըսելով թէ այդ
երեկոյթին մէջ արտայայտուած դատումները
զիս անսարքեր կը ձգէին, բայց թէ Բարիզի
Ուսանողաց Միւսթեան Դիւանը, զիս հրաւե-
րելով հանդէսի մը որ պարզապէս ծուղակ
մըն էր ինծի դէմ լարուած, «անաշնիւ»
ընթացք մը ունեցած էր։ Այդ պարտնները
փութացին ներում խնդրել ինձմէ, յայտնեցին
թէ չէին երեւակայից որ պ. Պարթևեան այս-
պիսի կոպտութիւն մը պիտի համարակէր ը-
նել՝ հակառակ իրենց տուած խոստումին։ Ի-
րենց պատասխանեցի որ այս փափուկ պայ-
մաններուն մէջ, իրենց պարտքն էր առաջուց
կարգաւ պ. Պարթևեանի բանախօսութիւնը
որ գրաւոր էր արդէն եւ ուէ է անակնկալի
տեղի չէր կրնար տալ • եւ որովհետեւ Միւս-
թեան Դիւանին անդամները հեռու են ապուշ-
ներ ըլլալէ եւ այս ամենապարզ բանը հասկը-
նալու շատ կարող, բացեցանք հանդուած գը-
նացուցից որ այդ ինծի դէմ սարքուած տխմար
ու վարնոց խաղը իրենց համաձայնութեամբ
պատրաստուած էր։

Իսկ Բաշալեանին, երբ գուրս ելանք հանդի-
սավայրէն, գիտել տուի որ անհասկանալի կը
գտնէի այն անհոգութիւնը որով զիս այդ երեւ-
կոյթին երթալու տնիպէն յետոյ՝ անոր մէջ
գտնէ տարբարան պատրափութեանց յարգուե-
լուն խնամք չէր տարած • ինչ որ կարող ու
պարտաւոր էր ընելու • եւ միանգամայն ցաւս
յայտնեցի իրեն որ այսքան երկդիմի ու անաղ-
նիւ մեծարանքով մը տօնուած ըլլար դրա-
կան ճիշդ մը որուն զլխաւոր նպատակակտը
հայ բարբերուն աշուղացմանը նպատակը
եղած էր։

Բաշալեան ինծի յայտարարեց թէ ինքը
ինձմէ աւելի ցաւած • էր այդ անախորժ դէպ-
քէն • եւ թէ պիտի գիտնար իր շփոթութիւնը
յայտնել անոնց որ զինքը այդքան նեղացու-
ցիչ դիմքի մը մէջ դրած էին։ Արդ, հիմա չեմ
հասկնալ «Նոր Կեանք»ին թղթակցութեան
սքողեալ նկարագրութիւնը։ Այդ թղթակցու-
թիւնը Բաշալեանի իշխանութիւնը թղթակցու-
թեամբ գրուած է, եւ Բաշալեան պէտք չէր որ պար-
տկնելու դրութիւնը գործածէր որ այսպիսի
«քանատալի» մը հանդէպ • այդ նկարագրու-
թեան մէջ անհրաժեշտ էր որ դիտողութիւն
մը գտնուէր, որ թէ այդ երեկոյթին մէջ յայտ-
նուած գրական դատումներուն մասին (այն
կարծիքը զոր պ. Պարթևեան կազմիր է իմ

գրական գործի նկատմամբ, մտահոգութիւններու մէջ ունէ անդ մը չի բռնէր, եւ նոյն իսկ ճնական, բացատրելի կը գտնեմ որ իր մրտապէս ու հոգեկան կազմով ածքն ունեցող մարդ մը, որ մանաւանդ իր գեղեցկագիտական սահմանափակ ու միակողմանի վարպետութիւն կը միացնէ իմ անձին դէմ մտուցուած այնքան հեշտականօրէն մոլեղին ատելութիւն մը, քան չհասկնայ իմ գրականութիւնը, այլ գիտողութիւն մը անհրաժեշտ էր ցածողի նկարագրին մասին այդ երեկոյցի կազմակերպողներուն, որոնք կարծեցին հաճոյք պատճառել Բաշալեանին՝ իր «Հայրենիք»-ի հինգ տարուան մշտնջողութիւնը եղբայրակիցներուն գործը բոլորով իրեն ի պատիւ...

Մարգարային պատմութեան ոչ մէկ թուականին, երկրագնդին ոչ մէկ կէտին վրայ, այդպիսի անարգ մտախորթութիւն մը տեղի չէ ունեցած երբեք, Ամեն երկրի մէջ, նոր գործերը կը սիրեն իրենց նախորդներին այսինչին կամ այնինչին գործը յօշոտելու իրենց անհատականութեան զարթոնքին մէկ բնական ու տրամաբանական ապացուցումն է ատի, սակայն քաղաքակրթիք եւ ազնիւ բնկերութիւններու մէջ, նորերը իրենց իրենց մէջ գրական երեկոյց մը կը սարքեն եւ հոն կ'արտայայտեն իրենց դատամիտքը, եւ երբեք չի կրնար պատահիլ որ նորերու խուսժ մը իր իրենց այսինչ նախորդը քարկոծելու համար, այլ անձին բարեկամներէն մէկուն սուսաւորումը՝ զարտուակ բնորոն (որովհետեւ այդ պայմաններով հանդիսանալուամբ, քաղաքակրթիք ընկերութիւններուն մէջ, ստանդարտ կ'ըլլայ վերաբերուող ու նեղացող), ու անուանող երբեք չի կրնար պատահիլ որ նորերը իրենց նախորդներէն մէկուն դէմ հրապարակային ցոյց մը ընելու համար, այդ անձը վատ խաբարայութեամբ մը հրախրեն այդ երեկոյցին ու իր նախագահութիւնը խնդրեն իրեն դէմ սարքուած ցոյցին... Անի գրագիտական է բարոյական անգիտակցութեան եւ այսպիսի երեւոյթի մը մեղի պէս հազար տարուան սորովութեամբ շրջուած ժողովրդի մը մէջ միայն կրնար ի միտ զայլ:

Եւ ահա ինչու այդ գիպը կ'արժէ որ իր ճշմարիտ գոյնովը արձանագրուէր, Վրեկականացեմ գլխին, իրեն մը բոլորական անդուսին ամենին թելագրական ապացուցումներէն մէկը, Կ. Լ. Ջարթումանին, որ վերջերս «Լուր կեանք» ին մէջ չափ գեղեցիկ գաղափար ունեցած էր մեր ժողովրդին բարեկրուն ինկածութեանը մասին «անքէթ» մը բանալու, — «անքէթ» որովով մտադրելի մարդէն իմաստ ընկարձակօրէն գրառելու:

Ա. Զ.

ՊՐԵՍԻԴԵՆՏԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԻՋ

«Տէյլի Մէյլ»-ի Կ. Պոլսոյ թղթակիցն իր մայիս 20 թուարկով նամակով կը հաղորդէ հետեւեալ լուրը. — «Վերջին տեղեկութիւնը որ ստացուեցաւ Հայոց պատրիարքարանէն, կը ցուցնէ որ Հայաստանի վիճակն առաւել քան երբեք ողբալի է: Աղբղի գաւառական մէջ ժողովուրդը անարեւած է զինուորներէն, դատակի տակաւն բոլոր արարողութիւնները կառարել վախցած է, հոգեւորականի մը արգելիցին Աստուծոյ հաղորդութիւն տանիլ հիւանդի մը: Այս կրօնական հալածումը մը աւելի աստուայացած է Հէրարի մէջ (Վանի նահանգ), ուր 400 Հայեր բռնի տաճկացած են: Քանի մը նահանգներու մէջ այս սուրբերը կը հաւաքուին ամենամեծ անդթութեամբ, եւ զինուորական մարմիններն են որ կը ստանձնեն այս գործերուն կատարումը: Մարալիքի մէջ կամենաւ անպատուութեամբ է թրքական նոր ստաւ վարդէն, եւ խեղճ գոհերը չեն կրնար օգնութիւն ակնկալել կամ ստանալ որ եւ մէկէ մը»:

«Տէյլի Մէյլ»-ի նոյն թղթակիցն իր այս նամակէն երկու օր յետոյ կ'աւելցնէ. — «Իրերու զորութիւնը Հայաստանի մէջ, զոր եւ ներկարացելի հակիրճ կերպով, ծայրագիծօրէն ծանր կերպարանք ստացած է, Կր թուի թէ տաճիկ կատաղաբութիւնը կը ձգտի աստիճան աստիճան եւ գանդաղօրէն ոչնչացնել Հայերը՝ ձուլելով զանոնք թուրք տարրին մէջ, Այլ եւս յայտնի է որ չկայ ուրիշ ուժ մը բայց միայն Ռուսը՝ կասեցնելու այս վտանգը, որուն ենթարկուած են Հայերը: Բայց որպէսզի Ռուսիան վերստին կարենայ գործել, Հայաստանը պէտք է որ իր հովանաւորութեան տակ առնէ, ու այն ատեն այս անբաղդ ու հալածուած ցեղը վրայ պիտի տայ իր ազգայնութիւնը, Ռուսիոյ միջամտութիւնը հայկական գործերուն մէջ հասանալիս հետեւեալ մըն է ի. Գրան ներկայ գրուած իրան, նկատելով Ասիական նահանգներու երկաթուղիներու մեղմեցումը մը եւ ծովին ու ռուսական սահմանայինին, Ռուսիան անտարբերութեամբ չի կրնար նայիլ այդ նահանգներու մէջ սիրով թշուառութեանց վրայ եւ պիտի ջանայ իր բոլոր ազգացութեամբ վերջ դնել անոնց, Այժմ, Ռուսիան միակ ուժն է, որմէ կը անարարի Ռուսիան, եւ եթէ ըստ պատճառի մը ընէր անոր ապահովութեանը, ան պիտի տար ամէն ինչ որ Ռուսիան պահանջէր:

Այս այսպէս ըլլալով՝ մենք կրնանք ակնկալել քաղաքական նոր ուղղութիւն մը քիչ տեւելու Արեւելքի մէջ:

Le Gérant: GEORGES WALINE

Paris. — Imp. V. ALBOUT, 72, avenue d'Italie.